

Літаратуразнаўства

ДА 200-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ АДАМА МІЦКЕВІЧА

А.А.ЛОЙКА

ПРАЎДА ПАЭЗІІ І ЖЫЦЦЯ

Адзін з паэтычных шэдэўраў лірыкі Адама Міцкевіча, верш з цыкла так званай лазанскай лірыкі (1838–1839), "Паліліся мае слёзы..." – верш аўтабіяграфічнага характару, дзе паэт гаворыць пра сваё маленства – "анельскае, сельскае", пра юнацтва ("wiek górny – wiek dolny" – у перакладзе Максіма Танка: "час мой шумны, неразумны"), а таксама пра "свой век сталы, век няўдалы" (арыгінал: "wiek męski – wiek kłeski" – "век мужчынскі [сталасці] – век паразы, паражэння").

З перакладу Максіма Танка, дарэчы, відаць, як цяжка нават такому выдатнаму паэту перакласці дакладна радкі, што ў Адама Міцкевіча былі свайго роду формулай творчага жыцця. Менавіта за формулу жыцця Адама Міцкевіча мы і возьмем яго лёсаваабагульняючыя радкі, каб спраўдзіць іх, каб ад паэтавай самаацэнкі прыйсці да вывадаў больш аб'ектыўных, чым суб'ектыўных.

Бо, напрыклад, ці такая ўжо поўная праўда заключаецца ў радку Адама Міцкевіча аб яго маленстве "анельскім, сельскім"? Што яно было сельскім, хоць Адам Міцкевіч рос у Навагрудку, – гэта так, бо на той час вялікім горадам Навагрудак не быў (609 драўляных дамоў, 21 камяніца), і ўлонне сельскай прыроды сапраўды было калыскай маленства будучага паэта. Але наконт анельскасці маленства паэта – ужо сумніўна, бо далёка не анельскім былі, напрыклад, парадкі ў наваградскім калегіуме дамініканаў, куды ён пайшоў вучыцца: пад'ём а шостаі раніцы, у палавіну сёмага – імша, у сем – снеданне, а палове восьмай – першы званок на заняткі, якія прадаўжаліся да дзесяці. Пярэрва для самападрыхтоўкі была да двух папалудні, а ўрокі ў другой палове зноў былі на працягу двух гадзін. І – да вечара – зноў падрыхтоўка да ўрокаў і пэўны час на паднаглядныя пагулянікі. Увогуле рэжым-дысцыпліна была ў калегіуме суровая: няўдаліцы цярпелі ад так званых пакутаў – іх ставілі на калені, садзілі на "асловыя лаўкі" ці каралі фізічна. Рэжым гранічыў з вайскавай муштрай. У кнізе Станіслава Свіркі "З Міцкевічам пад руку" чытаем, што гэты рэжым увогуле "не суадпаведны быў прыродзе моладзі, што вучылася, і выклікаў часта ў навічкоў пачуццё страху або бунту". Міцкевіч жа і навічком быў у дамініканцаў, і быў падлеглы так званым аўдытарам і імператару, што выбіраліся прафесарамі з асяроддзя вучняў і кіравалі іх падрыхтоўчымі заняткамі, былі іх своеасаблівымі цівунамі. Так што дзе ўжо тут да анельскасці! Хоць, вядома ж, маленства кожнага чалавека – не без таго, што называюць анельскасцю, а тым больш далёкае мінулае здаецца анельскім, калі на яго азіраешся ў век ужо не малады, калі ўсё мінулае бачыцца пераважна праз ружовыя акулеры, тым больш, калі, як Адам Міцкевіч, глядзіш на сваё далёкае мінулае з далёкай чужыны – са швейцарскай Лазанны. Такім чынам, не без ружовых акулераў ствараў свой радок пра анельскае маленства Адам Міцкевіч.

А як з часам "шумным, неразумным"? У Адама Міцкевіча ўласна ён не "шумны" (гучны, мітуслівы, глумлівы), а "gótny", гэта значыць – "вяршынный", "верхаводны", і не мякка "неразумным", як беларускі перакладчык, ён атэстуе яго, а "дурным" ("durny"), хоць у польскай мове "durny" не ўспрымаецца, як беларускае "дурны" – ад назоўніка "дурань". Але польскае "durny" відавочна асуджальнае: кепскі, сапсаваны час, хоць у ім і верхаводзіла маладосць. Паэт, такім чынам, асуджаў сваю маладосць, а гэта ж гучыць як асуджэнне філамацтва, філарэцтва, духоўным кіраўніком якіх малады Адам Міцкевіч быў. А калі разумець маладосць чалавека да хрыстовага ўзросту, то ў рамкі гэтага часу ў Адама Міцкевіча ўкладваецца і ўвесь перыяд ягонай высылкі ў Расію – аж да эміграцыі ў 1829 г. Дык што кепскага было ў верхаводстве Адама Міцкевіча філаматамі, што кепскага ў яго было ў Маскве, у Пецяярбургу, у Крыме? Раман з Каралінай Сабяньскай, якая, як мы цяпер ведаем, была штатнай назіральніцай за польскім паэтам па парафіі Бенкендорфа? Ці ковенскі раман з жонкай доктара Кавалеўскага, які ледзь не давёў ухажораў-супернікаў за ёй да дуэлі? Амурныя справы тут, відаць, ні пры чым. Самаасуджэнне, можа, выклікала пачуццё вінаватасці, што не роўным чынам паплаціліся за свае патрыятычна-асветніцкія ўчынкі філаматы: Тамашу Зану, як і Тарасу Шаўчэнку, выпалі пустыня над пугачоўскім Яікам – бліз крэпасці Орскай, Арэнбург; Яну Чачоту – башкірская Уфа; а для Адама Міцкевіча – дзве Расійскія сталіцы ды паездка ў раскошны Крым. У Арэнбургу, Уфе сябры-філаматы сядзелі на няшчымніцы, а ковенскі настаўнік меў ад казны належныя яму па дванаццатаму чыноўніцкаму рангу грошы. Так ці інакш, але не да канца зразумелымі застаюцца эпітэты, звязаныя ў вершы "Паліліся мае слёзы..." з паэтавай маладосцю, тым больш, што ідэя рэвалюцыйнага патрыятычнага чыну – яшчэ з большай сілай, на вышэйшым вітку – возьме Адама Міцкевіча ў свае абдымкі і ў бліскую ад часу лазанскае лірыкі вясну народаў Еўропы ў 1848 г., і будзе з ім – па сутнасці – да канца яго жыцця, бо гэта ж яна падыме Адама Міцкевіча ў ягоны апошні жыццёвы шлях – з Парыжа ў Стамбул, калі ля Севастопаля ў Крымскай вайне скрыжуюць з воямі Мікалая I свае шаблі англічане і французы.

Здзіўляе і міцкевічаўская формула пра ягоную сталасць: "Wiek męski, wiek kłeski" ("век сталага мужчыны, век паражэння, прайгранай бітвы"). Пісаў жа Лазанскую лірыку паэт саракагадовы, і здзіўляе міцкевічаўская формула сваіх сталых гадоў, па-першае, непрыхаванасцю, адкрытасцю прызнання ва ўласнай паразе. Але гэта было хіба не так канстатацыяй уласнай няўдачы і ўласнага паражэння, як паражэння лістападаўскага паўстання ў Варшаве 1830 г., чарговага паражэння польскага нацыянальна-вызваленчага руху ў барацьбе з царызмам. Ці ўплывала тут на эпітэты паэта тое, што ён не паспеў на бунтаўнічыя плошчы лістападаўскай Варшавы, – засеў у Дрэздэне, на Прадпазнаньшчыне, так блізка ад Варшавы? Пэўна, уплывала, але пагадзіцца з тым, што саракагадовы Міцкевіч – ахвяра паражэння, цяжка. Так, кульмінацыя, так, завастрэнне ў лірычным сюжэце верша, выбуховая пуэнта-канцоўка, але ці ж на самой справе лазанскі саракагадовы Адам Міцкевіч быў сярод пераможных? У сапраўднасці лазанскі саракагадовы Міцкевіч быў сярод пераможцаў: аўтар паэмы "Дзяды", якія пасля дрэздэнскай "Імпрызавіцы Канрада" сталі ўжо ковенска-дрэздэнскімі; аўтар эпапеі "Пан Тадэвуш", напісанай у Парыжы ў 1834 г.; аўтар паэмы "Канрад Валянрод", напісанай у Маскве ў 1828 г.; аўтар "Крымскіх санетаў" 1826 г., што пачалі трыумфальнае шэсце паэтычнага генія Адама Міцкевіча на павідку ва ўсяе Польшчы, на павідку ва ўсяе Еўропы.

Але сёння мы ж ведаем і пра тое, што ў лазанскага Адама Міцкевіча было наперадзе, ведаем, якім увогуле правідчым геніем быў Адам Міцкевіч, і таму паўстае перад намі і здзіўленне другое ад слоў Адама Міцкевіча пра яго сталасць. Бо ён як бы абагульняў тут тое, чаго яшчэ ў яго лёсе не было, а што мелася быць. І так праўдзіва абагульняў, прароча, з надзвычайнай відушчасцю, – абагульняў сапраўды беспамылкова, нібы наперад аплакваючы і душэўны крах свой, што прыйдзе пад уплывам на яго Андрэя Тавянскага –

містыка родам са Смаргоншчыны, які арганізаваў у Парыжы даволі разгалінаваную секту, што складалася з асобных сямёрак членаў, адной з якіх кіраваў Адам Міцкевіч, рэгулярна пішучы рапартаы Галоўнаму Містру аб маральным самаўдасканаленні ягонай сямёркі ў містычнай веры. Сам Міцкевіч верыў, што цераз гэтае ўдасканаленне маўклівы, маніфестацыйны на вуліцах Парыжа пратэст сектантаў прывядзе да падзення ў Маскве царызму. Да чатырох год быў ва ўладзе містыцызму Тавянскага Адам Міцкевіч, і яго пераможна-трыумфальнае ўзыходжанне на лектарскую трыбуну ў Парыжскім Каледж дэ Франс у 1840 г. скончылася плачэўным зыходам з яе у 1844 г., калі яго лекцыі цалкам завалок туман тавяншчыны. І то было сапраўдным паражэннем сталага веку Адама Міцкевіча, як потым не прынесла пераможнага выніку ні ягоная актыўная дзейнасць па арганізацыі інтэрнацыянальнага легіёна ў 1848 г., ні рэдагаванне ў Парыжы газеты "Трыбуна народаў" у тым жа годзе, ні спробы арганізацыі новага легіёну ў Стамбуле ў 1855 г. для барацьбы супраць расійскага царату. У Стамбуле смерць абарвала драматычна напятае жыццё Адама Міцкевіча. Ці скасіла Паэта-змагара эпідэмія, ці труцізна палітычных непрыяцеляў з лагера правых, з лагера іншага Адама – Чартарыскага, тое застаецца таямніцаю. Але трагічны фінал быў фіналам менавіта паражэння Адама Міцкевіча – паэта і грамадскага дзеяча, паражэннем ягонай сталасці, яго веку "мужчынскага". Трэба сказаць, што эпітэт "męski" у польскай мове значыць не толькі "мужчынскі", але і "мужны", значыць, і як паражэнне мужнасці сталага вялікага паэта і грамадскага дзеяча Адама Міцкевіча засталася нам у трохадзінай формуле ягонага жыцця яе трэцяя частка – заключная.

Ды не будзем увогуле гаварыць ні ў якім выпадку аб поўным паражэнні Адама Міцкевіча – яго генія, яго ідэяў, яго пачынанняў. Хоць не толькі раняў слёзы Адам Міцкевіч жывы, раняў бы, пэўна, і памёрлы.

Верш "Паліліся мае слёзы" у Янкі Купалы – гэта не пераклад міцкевічаўскага шэдэўра, – хутчэй наследаванне асноўнаму яго матыву ў адрыве яго ад канкрэтнага чалавечага лёсу, у пераключэнні яго ў больш універсальныя формулы чалавечага жыцця наогул:

Паліліся мае слёзы
На заломы, на дзярмёзы,
На надломленыя грудзі,
На ўсё, што было, ёсць, будзе².

Міцкевічаўскі твор – аб тым, што было. Але ён, як ужо адзначалася, як бы і прароцтва, бо асаблівых паражэнняў у саракагадовым узросце ў паэта не было, а калі яны і былі, то не да параўнання з тымі, што будуць, звязаныя з тавяншчынай, з трагічным фіналам выправы ў Стамбул. Так, Адам Міцкевіч – саракагадовы – раняў свае крыштальныя горкія слёзы "на ўсё, што было, ёсць, будзе". Янка Купала падраст гэтаму вершу выдаў сваю філасофскі абагульняючую пуэнт-канцоўку. Атрымлівалася паэтычная формула, згодна якой аплаквалася не толькі жыццёва-лёсавае, але звязанае і з тым, што будзе пажыццёвым – інтэрпрэтацыяй творчасці, міфалагізацыяй, бранзавізацыяй асобы паэта, затоптвааннем праяў шмат чаго з сапраўдных рэаліяў міцкевічаўскага ўнутранага свету, міцкевічаўскіх учынкаў. Гісторыкам літаратуры раняць і раняць слёзы над Адамам Міцкевічам, з аднаго блоку, фетышызаваным на свой вузкі лад сынам паэта Уладыславам, з другога боку, над тым абліччам Адама Міцкевіча, якое стварала савецкае літаратуразнаўства, звышрэвалюцыйнізуючы яго, робячы прарокам ледзь не самога Савецкага Саюза як "адзінай сям'і" народаў. Не пра таталітарную дзяржаву думаў-марыў Адам Міцкевіч, нікім Рабесп'ерам ён не быў, з праліцём крыві за ідэалы ён не быў згодзен, як М.Чарнышэўскі ці М.Някрасаў.

І калі Адам Міцкевіч быў народным вяшчуном-прарокам, то роўна і ў іпастасі паэта-дэмакрата, рамантыка, а як чалавек набожны, – з усенароднай замілаванасцю да віленскай Маткі Боскай Астрабрамскай і да Маткі Боскай Чэнстахоўскай. І ён не быў перыядамі, палосамі, ці то рэвалюцыйным рамантыкам, ці то рэакцыйным рамантыкам. Ён быў проста вялікім рамантыкам,

вытокамі яго лічачы Сярэднявечча, струменямі – фальклорныя яго скарбы, поўныя містыцызму, клерыкалізму. І калі Адам Міцкевіч, не атрымаўшы ад папы рымскага блаславення свайму легіёну, дзёрзка вёў сябе перад папай, то і гэта лёгка зразумець. Канрад – герой дрэздэнскай "Імправізацыі" – самаго Бога аспрэчвае, не лічачы яго Богам, калі цара той не можа знявечыць. Дык намеснік Бога на зямлі, чым ён быў для Адама Міцкевіча, вышэй за Бога, да якога апелываў Канрад у "Імправізацыі"? Ды богаборчасць была і ў міцкевічаўскага героя і ў грудзях самога Адама Міцкевіча менавіта з вераю ў Бога. Бо не верачы ў Бога, ці ж звяртаюцца да яго? Часы гэтага звяртання чалавека да Бога – гэта кульмінацыйныя пункты развіцця чалавечага духу генія.

Асабліва плачэўна ў XIX ст. складваліся адносіны да таго, што было ў Адама Міцкевіча беларускімі каранямі, што вельмі часта было рэальнай змястоўнасцю яго літвінізму. Літуанізм і літвінізм дасюль не размежаваны ў творчасці Адама Міцкевіча, дасюль пад сучаснае летувіскае падвёрстваецца менавіта беларускае. І даходзіць да таго, што Адама Міцкевіча называюць паэтам польскім і літоўскім, не зважаючы на гістарычныя рэаліі, радавод Міцкевіча, геаграфію міцкевічаўскага маршруту, звязанага пераважна з тэрыторыяй Беларусі. Апошняе можа да міцкевічаўскіх слёз даводзіць, тым больш, калі памятаеш, што гаварыў пра Беларусь і беларускую мову сам Адам Міцкевіч.

Пра мову: "...На беларускай мове... гаворыць каля дзесяці мільёнаў чалавек, і гэта самая багатая і самая чыстая гаворка, яна ўзнікла даўно і цудоўна распрацавана"³.

Пра беларускі фальклор і старабеларускае пісьменства: "...У іх казках і песнях ёсць усё. Пісьмовых помнікаў у іх мала, толькі Літоўскі Статут напісаны іх мовай, самай гарманічнай і з усіх славянскіх моваў найменш змененай..."⁴

А ўвогуле літвінізм Адама Міцкевіча – у сувязі з яго беларускай змястоўнасцю, пры бачанні яго ў гістарычнай перспектыве ад старабеларускай да новай беларускай літаратуры XX ст., ад Францішка Багушэвіча, Янкі Купалы, Якуба Коласа, – гэты літвінізм ёсць нішто іншае, як фаза развіцця самой беларускасці ў Беларусі – асобная, прамежковая фаза, звязаная з паланізацыяй беларускай шляхты ў XVII–XVIII стст. Феномен гэтай літвінскасці-беларускасці – унікальны, надзвычай цікавы, і калі нашымі польскімі калегамі ён дастаткова вывучаўся, то беларускае літаратуразнаўства стаіць толькі на парозе яго глыбейшага вывучэння.

Зноў жа вернемся да матыву паражэння ў вершы Адама Міцкевіча "Паліліся мае слёзы". З ідэяй легіёнаў сам Адам Міцкевіч і ў 1848 і ў 1855 г. пацярпеў крах. Але ж ці не легіёны перамаглі 11 лістапада 1918 г. замежных інтэрвентаў на польскай зямлі, і гэты дзень стаў святам Незалежнасці польскай дзяржавы. І няхай зноў кроў і слёзы з 1939 па 1945 г. – у час нямецка-польскай і Вялікай Айчыннай войнаў, – Перамога 1945, аднак, зноў усталёўвала мір, у тым ліку азначаючы яго як перамогу ідэй – народалюбства, дэмакратыі – і вялікага польскага паэта, ураджэнца Беларусі, чые радасці і слёзы з намі назаўсёды.

¹ Świrko Stanisław. Z Mickiewiczem pod wękę. Warszawa, 1983. S.32.

² Купала Янка. Збор твораў. У 7 т. Мн., 1973. Т.2. С.136.

³ Міцкевіч А. Собр.соч. В 5 т. М., 1954. Т.4. С.325–326.

⁴ Mickiewicz A. Dzieła wszystkie. Wydanie Sejmowe. T.16. S.230.

І.Б.ЛАПЦЁНАК

ПРАБЛЕМА ЭКВІЛІНЕАРНАСЦІ Ў БЕЛАРУСКАМОЎНЫХ ПЕРАКЛАДАХ ПАЭМЫ А.МІЦКЕВІЧА "ПАН ТАДЭВУШ"

Мастацкі пераклад – з’ява выключна двухбаковая, якая аб’ядноўвае ў сабе дзве рэчаіснасці: іншамоўную і ўласнанацыянальную. Праблему захавання паміж імі неабходнай суразмернасці, эквівалентнасці можна аднесці да ліку найбольш складаных і "адвечных" у мастацкім перакладзе. У гэтай праблеме вырашаюцца пытанні слоўнай дакладнасці, мастацкай стылістыкі, перадачы